

CÎTEVA PROBLEME PRIVIND SFÎRȘITUL NEOLITICULUI TIMPURIU DIN NORD-VESTUL ROMÂNIEI

Cercetările și săpăturile arheologice din ultimul deceniu, efectuate mai cu seamă de muzeele din Zalău, Oradea și Cluj, au dus la depistarea unor noi stațiuni neolitice, aducînd noi date privind stratigrafia, evoluția, legăturile culturale și cronologice ale civilizațiilor respective.

Lipsa unor lucrări de sinteză sau monografii pentru această parte a țării se face cu atît mai simțită cu cît în zonele învecinate, din țară și de peste hotare, cercetarea acestei perioade a făcut mari progrese.

Cele mai importante stațiuni în care s-au întreprins săpături sistematice în ultimul deceniu sînt cele de la: Zăuan — *Dilma cimitirului*, efectuate de E. Lakó¹; din depresiunea Holodului, de la Tinca-Rîpa (1970)², făcute de S. Dumitrașcu; Suplacul de Barcău-*Pe piatră și Lapiș* (1973—1979)³; Fughiu⁴; Peșterile de la Vadul Crișului⁵, cercetate de D. Ignat; Cluj⁶ și Iclod⁷ (între anii 1973—1979), supravegheate și cercetate de noi; ca și alte numeroase descoperiri fortuite, din sondaje, sau apărute la cercetarea unor stațiuni din alte perioade⁸.

¹ E. Lakó, în *ActaMP*, I, 1977, p. 41—46; Idem, în *ActaMP*, II, 1978, p. 11—15.

² S. Dumitrașcu, în *Lucrări științifice*, 1972, p. 49—67; referiri D. Ignat, în *Crisia*, 1973, p. 14; Idem, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 14; Idem, în *Crisia*, 1978, p. 14, cat. 6.

³ *Pe Piatră și Lapiș*, D. Ignat, în *Crisia*, 1978, p. 9—25; referiri D. Ignat, în *Crisia*, 1973, p. 15, cat. 22; Idem, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 13—21; Idem, în *Materiale*, Oradea, 1979, p. 45—54.

⁴ D. Ignat, în *Crisia*, 1973, p. 14, 16, cat. 3; Idem, în *Crisia*, 1979, p. 721—733.

⁵ N. Vlassa, în *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 17—23; Idem, în *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj, 1976, p. 131 ș.a.; D. Ignat, în *Centenar Muzeal Orădean*, Oradea, 1972, p. 721 și urm.; Idem, în *Crisia*, 1973, p. 17, cat. 26; Idem, în *Crisia*, 1974, p. 121, nr. 2; Idem, în *Crisia*, 1978, p. 14, cat. 11 (Peștera 2).

⁶ Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 23—28; pentru descoperiri mai vechi, vezi N. Vlassa, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 3 și urm.; N. Vlassa — H. Daicoviciu, în *Istoria Clujului*, Cluj, 1974, p. 7—16. Vezi în aceste lucrări și bibliografia mai veche.

⁷ Gh. Lazarovici, *Das neolithische Friedhof von Iclod* (rezumat), Nice, 1976, p. 346; Idem, în *StComCaransebeș*, II, 1977, p. 211—230; referiri: Idem, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 23—28.

⁸ N. Vlassa, în *SCIV*, XI, 1, 1960, p. 131 și urm.; Idem, în *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 17 și urm.; Idem, în *SCIV*, XV, 3, 1964, p. 351 și urm.; D. Ignat, în *Crisia*, 1973, p. 18; Idem, în *Crisia*, VIII, 1978, p. 14; Șt. Ferenczi, în *ActaMN*, X, 1973, p. 550; E. Comșa — Z. Nánási, în *SCIV*, XXII, 4, 1971, p. 633 și urm.; Idem, în *SCIV*, XXIII, 1, 1972, p. 3 și urm.; S. Dumitrașcu — N. Tăutu, în *Crisia*, I, 1971, p. 47 și urm.; S. Dumitrașcu, în *Crisia*, 1978, p. 807 și urm.; M. Rusu, în *Banatica*, I, 1971, p. 77 și urm.; D. Radu — N. Feurdean, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 29 și urm.; N. Chidioșan, în *Materiale*, Oradea, 1979, p. 85.

Socotim necesară comentarea unor probleme rezultate din materialele nou apărute sau din rezultatele noilor observații stratigrafice, deoarece sublinierea sau compararea lor pe spații mai largi contribuie la elucidarea unor probleme de bază.

NEOLITICUL VECHI — CULTURA STARCEVO-CRIȘ

Denumirea preluată din lucrări mai vechi a fost cea de Criș⁹, punându-se semnul egalității cu Körös din Ungaria. D. Ignat folosește în ultimele lucrări termenul de Starčevo-Criș¹⁰, dându-i și ea sensuri mai adânci, prezentând analogii pe spații mai largi. Nu este o simplă problemă de terminologie — Criș sau Körös —, ci o anumită orientare a istoriografiei, care, în dorința unei mai fine delimitări cronologice, zonale, sau în ambele sensuri, încearcă a stabili „granițe” între Körös și Starčevo, pentru fenomene care s-ar petrece pe teritoriul Banatului de vest¹¹, iar observațiile sînt extinse asupra teritoriului Transilvaniei¹² sau României¹³.

Adeseori am analizat acest termen și sensurile care i s-au dat¹⁴. Milojević folosea termenul de Körös pentru definirea descoperirilor din Ungaria de sud-est¹⁵, dar îi dădea, parțial, sensuri cronologice; mai ales accepta o diferențiere târzie¹⁶, dar nu o deosebire evidentă. Alții socoteau cultura Körös o variantă locală a unui grup mai vast¹⁷. Noi făceam deosebiri în privința evoluției între zonele contaminate mai intens de sosirea culturii Vinča în sudul Banatului și altele cu o evoluția aparte, în nord¹⁸. Diferențierile noastre se referă la ceea ce astăzi definim Starčevo-Criș IIIB — IVA.

Cea mai bună dovadă care există privitor la unitatea marelui complex cultural al neoliticului vechi pentru care s-a folosit termenul de Starčevo-Criș este evoluția aproape identică a acestei civilizații în Banat, Oltenia, Moldova și, cum se știe mai demult, în Transilvania^{18a}. Argumente ca: lipsa

⁹ D. Ignat, în *Crisia*, 1973, p. 18; Idem, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 13; Idem, în *Crisia*, VIII, 1978, p. 9; Idem, în *Crisia*, IX, 1979, p. 721.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ B. Brukner, în *Praistorija Vojvodine*, Belgrad—Novi Sad, 1974, p. 52—53; Idem, *Neolit u Vojvodini*, Belgrad—Novi Sad, 1968, p. 6, 11, 49; St. Dimitrijević, în *Materialj*, X, 1974, p. 93—94.

¹² Critica observațiilor, la noi, în *StComCaransebeș—Istorie*, 1979, p. 27 și urm.; vezi și bibliografia.

¹³ Sînt unii care pun semnul egalității între Körös și Criș, alții le separă, dar nici unii și nici alții nu operează decît cu cercetări și fenomene restrînse, izolate, fără o imagine mai largă, mai precisă. După părerea noastră se fac prea multe generalizări.

¹⁴ Gh. Lazarovici în *Banatica*, III, 1975, p. 9; Idem, în *Festschrift für Richard Pitioni*, Viena, 1976, p. 204; Idem, *Gornea*, 1977, p. 32.

¹⁵ Vl. Milojević, *Chronologie* . . . , p. 3.

¹⁶ Idem, în *BSA*, 44, 1949, p. 264; Idem, *Körös—Starčevo—Vinča*, în *Reinecke Festschrift*, Mainz, 1950, p. 111, 113; Idem, *Die wichtigsten Fragen der Starčevo—Körös—Periode*, Heidelberg, 1967, p. 3 și urm.

¹⁷ P. Ráczy, în *Évközlöny*, 1978, p. 16—17.

¹⁸ Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 409 și urm.

^{18a} N. Vlăsa, în *ActaMN*, III, 1966, p. 9—48.

barbotinei, a ceramicii pictate, a unor forme¹⁹ care serveau ca bază pentru precizarea diferențierilor între Starčevo-Körös nu mai sînt valabile, deoarece stațiunii de la Leț — socotită excepție datorită prezenței barbotinei ornamentate, a picturii, a formelor de vase²⁰ — i se adaugă noile descoperiri de la Ocna Sibiului²¹, unde apare, deopotrivă, ceramică pictată, barbotină organizată și neorganizată: aceleași elemente există și la Sebeș-Casa Jampa, Sebeș-Lancrăm²², Hunedoara-Biserica Reformată²³, sau numai barbotină, la Galda de Jos-Tibrișor²⁴, care se adaugă altor descoperiri din Transilvania²⁵.

Deosebit de importante sînt descoperirile Starčevo-Criș din nord-vestul Transilvaniei, de la Zăuan (fig. 1/9—13, 2/1—6, 3/2, 11), Suplacul de Barcău (fig. 1/1—3, 4/9) și Tinca (fig. 1/4). Ceramică ornamentată cu barbotină apare în toate aceste trei stațiuni (fig. 1)²⁶.

La Zăuan, Fughiu și Suplacul de Barcău în materialele aparținînd etapei a III-a a culturii Starčevo-Criș se constată, în partea superioară a stratului de cultură din cele trei stațiuni, apariția unei ceramicii roșii-portocalii, avînd ca degresant nisip și pietriș²⁷, fenomen sesizat la același orizont cronologic și în Banat, la Ostrovu Golu niv. III—IV²⁸, la Gornea-Căunița de Sus²⁹, Moldova Veche³⁰, Dubova-Cuina Turcului niv. III³¹, Cîrcea-Haltă³², iar în

¹⁹ Diferențierile sînt accentuate în lucrări ca: J. Korošec, în *Atti V. CISPP*, I, Roma, 1962, p. 150; N. Kalicz, în *Evolution und Revolution*, Berlin, 1971, p. 145—147; N. Kalicz — J. Makkay, în *MittMuzSomogy*, II, 1975, p. 254; N. Kalicz, în *ÉckJPM*, XXII, 1978, p. 139—140.

²⁰ E. Zaharia, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 41; Idem, în *SCIV*, XV, 1, 1964, p. 5 și urm.

²¹ I. Paul, comunicare la sesiunea Muzeului de istorie al Transilvaniei, Cluj, 1979.

²² Materiale inedite la Școala generală Petrești. Inf. prof. Tecău Erich. Materialul studiat de noi aparține culturii Starčevo—Criș, faza III.

²³ Materiale inedite în Muzeul din Hunedoara. Săpături I. Andrișoiu, 1977. Pentru informații și amabilitatea de a studia o parte din aceste materile mulțumim și pe această cale colegilor I. Andrișoiu și Marinescu Lazăr.

²⁴ Materiale inedite în Muzeul Unirii, Alba Iulia. Mulțumim pentru amabilitatea de a ne fi pus la dispoziție vasul descoperit aici, colegilor I. Al. Aldea, H. Ciugudean și V. Moga. Vasul aparține fazei a III-a a culturii Starčevo—Criș. În Muzeul de istorie al Transilvaniei sînt descoperiri mai vechi aparținînd acestei perioade, inv. I. 7381—7383, I. 7385—7386, I. 7388—7389.

²⁵ Vl. Dumitrescu, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 402; I. Al. Aldea, în *Apulum*, X, 1972, fig. 2/1—3, 3/4—9; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj, 1979, p. 25, n. 82.

²⁶ S. Dumitrașcu, în *Lucrări științifice*, 1972, p. 1/3, 7; E. Lakó, în *ActaMP*, II, 1978, p. 11 și urm. O mare cantitate de materiale inedite sînt în muzeul din Zalău, inf. amabile E. Lakó.

²⁷ D. Ignat, în *Crisia*, VIII, 1978, p. 10; Idem, în *Crisia*, IX, 1979, p. 722; E. Lakó, în *ActaMP*, II, 1978, p. 12.

²⁸ P. Roman, în *Drobeta*, I, 1974, p. 126.

²⁹ Gh. Lazarovici, *Gornea*, 1977, p. 65.

³⁰ Săpături Gh. Lazarovici între anii 1975—1978. Materiale inedite.

³¹ Al. Păunescu, în *Tibiscus*, V, 1978, p. 42.

³² Materiale inedite în Muzeul Olteniei. Informații amabile M. Nica.

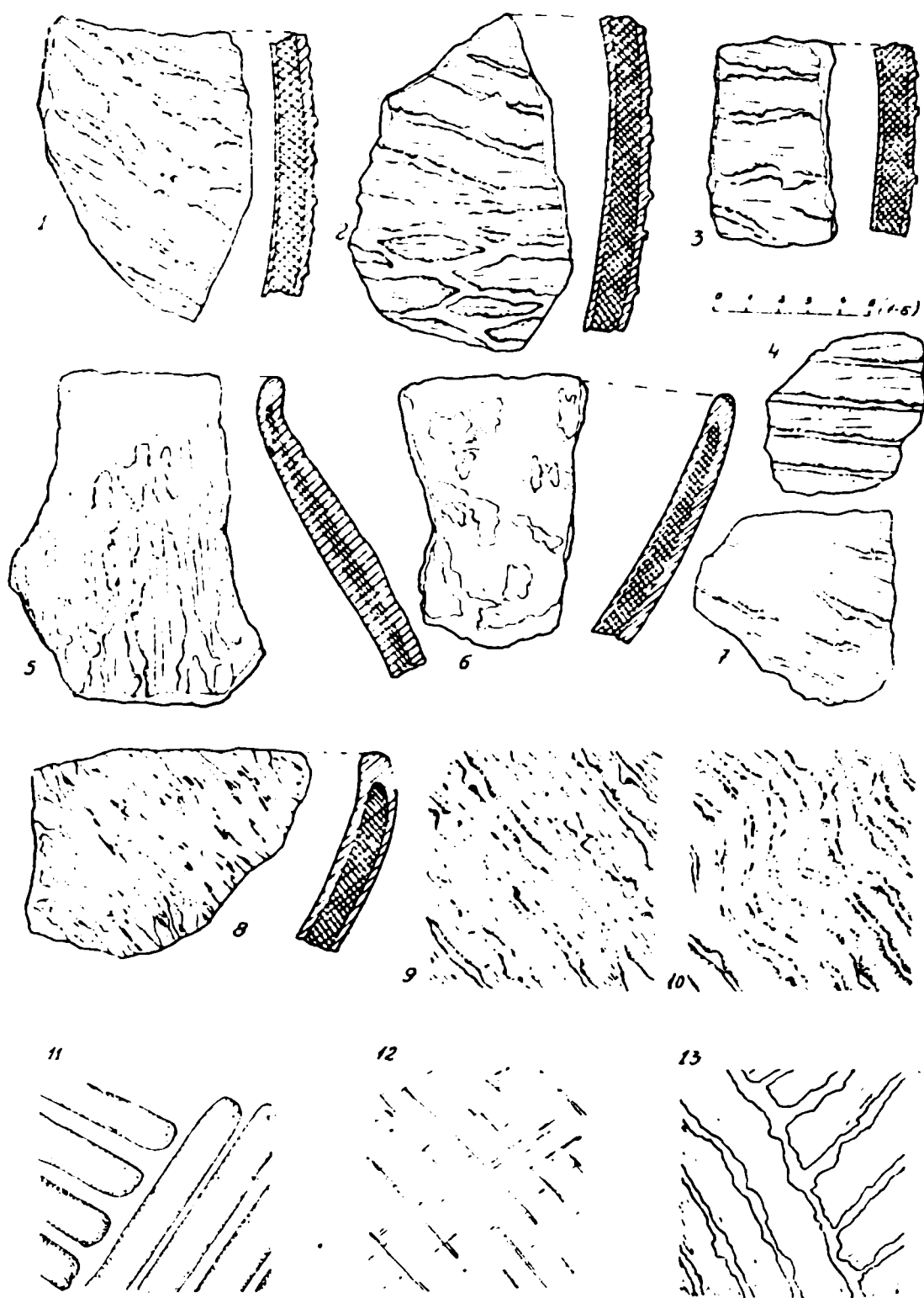

Fig. 1 — 1–3, Suplacul de Barcău; 4, Tinca — Rîpa; 5–8, Fughiu; 9–13, Zăuan.

Transilvania la Iernut³³, Balomir³⁴ și altele³⁵, situație care se pare că se petrece și în zona extrem nordică a ariei, în Slovacia³⁶.

Formele ceramice, în special cele de la Zăuan, sînt deosebit de caracteristice pentru precizarea cu mai multă exactitate a fenomenului și orizontului cronologic. Între materialele publicate (vezi É. Lakó, *ActaMP*, II, 1979) unele forme, cum sînt străchinile bitronconice (fig. 2/1—6), se încadrează în cîteva variante stabilite de noi la Gornea (tipurile B străchini: VIIIi1, VIIIc1, VIIIe1, VIIIc3, VIIla1, VIIlb3, VIIIf3, IIc2). Formele publicate (Lakó, *op. cit.*, pl. IV/2, V/1—2) au analogii la Gornea între formele Vinča A₂ și A₃³⁷, între materialele din stațiunea Starčevo-Criș IVA de la Moldova Veche³⁸, sau chiar mai timpurii, cum este cea de la *Locurile Lungi* de la Gornea (fig. 3/10), din etapa Starčevo-Criș IIIB/IVA. Spre aceleași orizonturi cronologice ne îndreaptă și alte materiale inedite, studiate de noi prin bunăvoința colegei É. Lakó (fig. 2/1—6), avînd analogii la Gornea (fig. 2/10)³⁹, Ostrovu Golu (fig. 2/9, 11)⁴⁰, Ószentiván VIII⁴¹, Cleanov⁴², Vinča (fie în complexe starčeviene, fie vinčiene)⁴³, la Banjica, în nivel aparținînd fazei A⁴⁴, precum și în alte părți⁴⁵. Acestea, alături de alte descoperiri din Transilvania, Moldova, Oltenia, Serbia, Vojvodina, Ungaria, confirmă încă odată contemporaneitatea Starčevo-Criș IV cu Vinča A⁴⁶.

Plastica acestor zone, în neoliticul timpuriu, urmează aceeași evoluție cu cea din aria culturii Starčevo-Criș. Cea mai mare bogăție de idoli se constată tocmai în aceste părți, fiind, desigur, și rezultatul săpăturilor sistematice. Au fost descoperiți idoli cu steatopigie, dintre care cel mai frumos exemplar este „Venus de la Zăuan” (fig. 4/2)⁴⁷. Asemenea figurine sînt cunoscute și

³³ N. Vlăsa, în *Materiale*, IX, 1970, p. 167—176; Idem, *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976, p. 108.

³⁴ Idem, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 403 și urm.; Idem, *Neoliticul...*, p. 109.

³⁵ S. Morintz — Gh. Cantacuzino, în *Studii și referate*, I, 1954, p. 338; E. Comșa, în *ActaArchCarp*, I, 2, 1959, p. 176; D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului din România*, București, 1961, p. 191.

³⁶ J. Lichardus, în *AR*, XVI, 6, 1964, p. 863.

³⁷ Gh. Lazarovici, *Gornea*, pl. XLII/11; XXXVII/24.

³⁸ Materiale inedite în MJR. Catalog Gh. Lazarovici II/11.

³⁹ Gh. Lazarovici, *Gornea*, străchini profilate tip: VIIIc3 în B₂₁ — inedite; în B₇₋₈, pl. XXXV/6; XLIV/10; LIX/4; VIIle1, în B₁₈ — inedite; VIIla1, în B₉, pl. XLI/8; VIIlb3, în P₁ — inedit; VIIIc1, în B₇₋₈, pl. XL/5.

⁴⁰ Tip VIIIb3 — inedit, catalog Gh. Lazarovici XX/3, 5; tip VIIIc1 — inedit, catalog Gh. Lazarovici XVIII/1.

⁴¹ J. Banner — M. Párducz, în *ArchÉrt*, VII—IX, 1946—1948, pl. VI/6.

⁴² D. Berciu și colab., în *SCIIV*, III, 1952, fig. 4/7.

⁴³ M. M. Vasić, *PV*, IV, 1936, 72 (▽ 10,03 m), 16 (▽ 9,2 m), 74 (▽ 8,6 m); *PV*, II, 1936, 28—29 (▽ 9,1 m).

⁴⁴ După noi tip VIIIb. Analogii la J. Todorović — A. Cermanović, *Banjica*, 1961, niv. IV—V, p. 29, pl. XIII/6.

⁴⁵ După noi tip VIIIc1 — analogii la *Paradimi* (M. Garašanin — W. Dehn, în *Jhrb.RGZM*, 10, 1963, fig. 1); tip BII2c — analogii la *Gornea* (Gh. Lazarovici, *Gornea*, pl. XL/V; XXXV/11—12); *Vinča* (M. M. Vasić, în *PV*, IV, 1936, 85 (▽ 10,03), *Paradimi* (M. Garašanin — W. Dehn, *op. cit.*, fig. 6—7).

⁴⁶ Gh. Lazarovici, *Gornea*, p. 69—81.

⁴⁷ É. Lakó, în *ActaMP*, I, 1977, p. 71, fig. 1—4, precum și un exemplar fragmentar, inedit, marcat CC. 89/1977.

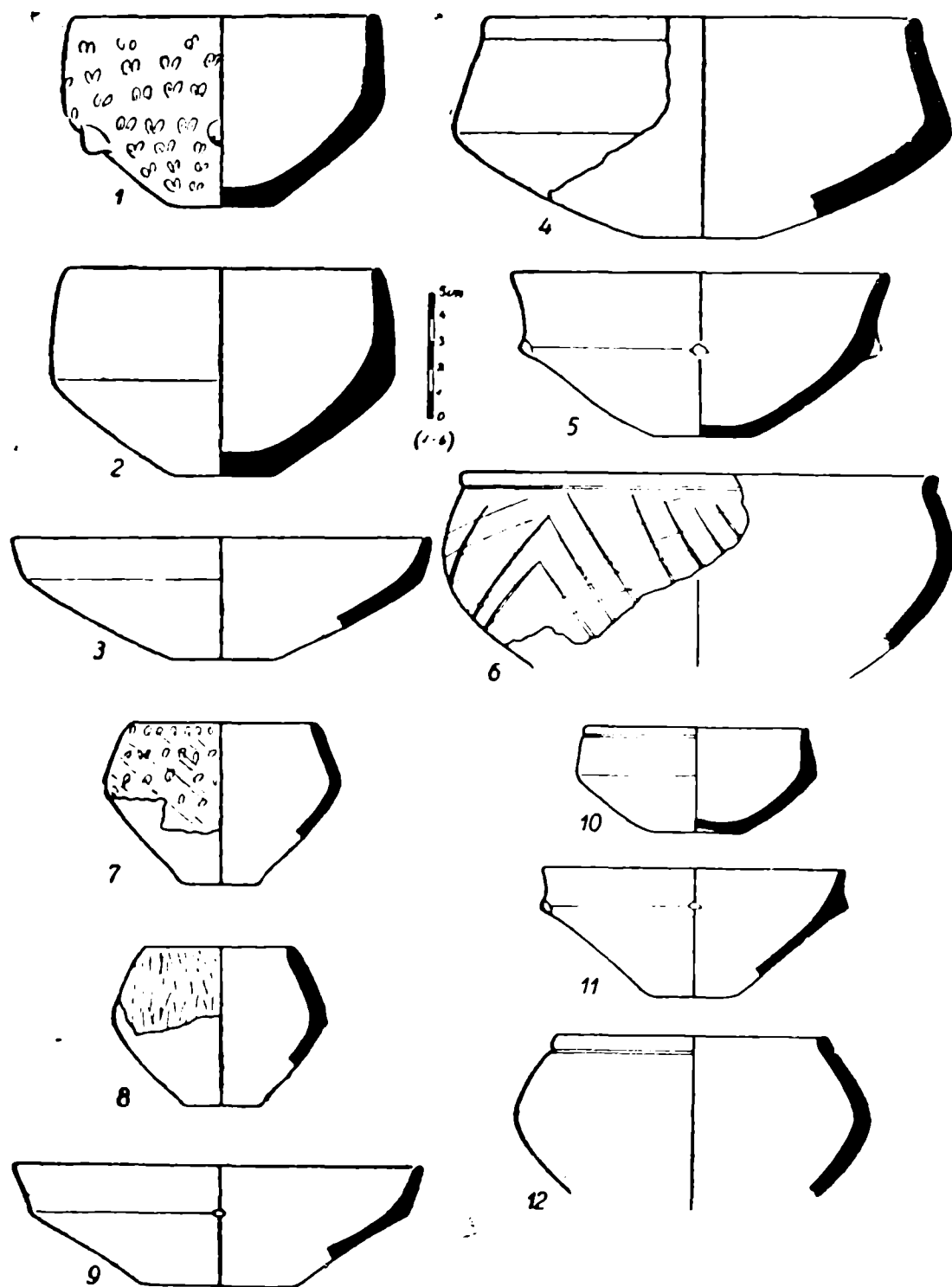

Fig. 2 — 1–6, Zăuan; 7–8, Fărcașele de Sus; 9, Ostrovu Golu; 10–11, Gornea;
12, Rétközberencs — *Paromdomb*.

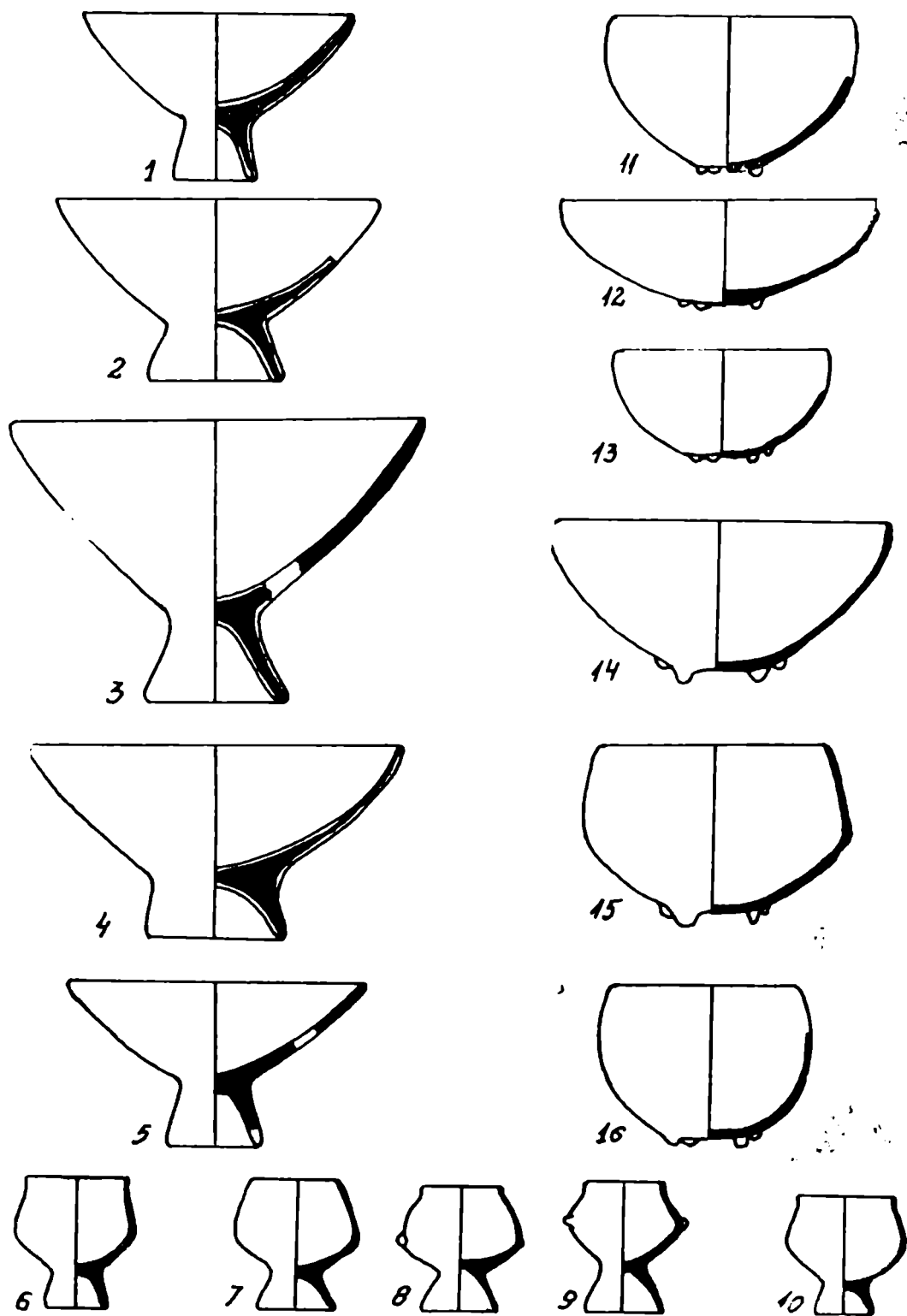

Fig. 3 — 1, Cîrcea; 2, 11, Zăuan; 3, Bicske; 4, 16, Beșenova Veche; 5, 12, Fughiu; 6, Gradeșnica; 7, Medina; 8, Fajsz; 9, Ószentiván VIII; 10, Gornea — *Locurile lungi*; 13, Kopács — *Kovács*; 14, Kotacpart — *Vata*; 15, Méhtelek.

la Homorod (fig. 4/10, 12, 14—15)⁴⁸, în mai multe exemplare și variante⁴⁹, care au analogii în cele mai diferite zone ale civilizației: în Cîmpia Alföldului, în zonele de est și sud (la Tiszaugh-Tópart⁵⁰, Kotacpart-Vata⁵¹, Szolnok⁵², Hódmezővásárhely⁵³, Kopáncs-Zsoldos și altele⁵⁴; în Banat la Opoljenik⁵⁵, Cenad⁵⁶, Starčevo⁵⁷; în Voivodina și Serbia la Bački Monoštor⁵⁸, Divostin⁵⁹, Grabovac⁶⁰ și mai departe spre sud⁶¹). Streatopigia idolului de la Zăuan, în afară de stilizarea părții superioare, are foarte bune analogii în exemplarele de la Méhtelek (fig. 4/7)⁶², care au însă brațe; din acest motiv se apropie mai mult de exemplarul din sud, de la Lúdvár⁶³. Apariția brațelor la figurine credem că este rezultatul influenței culturii Vinča, fenomen sesizat la figurinele de la Ostrovu Golu⁶⁴, dar și mai spre nord, la Tinca-Rîpa (fig. 4/8)⁶⁵ și Homorod (fig. 4/10, 14)⁶⁶.

Influența celor mai timpurii elemente vinčiene, de altfel, se constată și în alte stațiuni din zonele de care ne ocupăm. O față asemănătoare cu exemplarul de la Rîpa are figurina de la Suplacul de Barcău-Lapiș (fig. 4/9), care are picioarele schițate⁶⁷ și corpul aproape prismatic. De fapt, exemplarele cele mai frumoase sînt cele de la Zăuan⁶⁸ și Suplac⁶⁹; cele cu corp prismatic au foarte bune analogii în stațiunea de la Méhtelek⁷⁰, iar prin forma feței la Nagykörü (fig. 4/1). După cum arată descoperirile de la Zăuan (forma și motivele decorative ale ceramicii), acestea sînt apariții tîrzii, la orizont Starčevo-Criș IVA, orizont care este presupus, de aseme-

⁴⁸ T. Báder, în *ActaMN*, V, 1968, tip C, fig. 2/6.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 382—383, tip. A, fig. 1/3—4; 2/1—3; 6.

⁵⁰ F. Lakó, *op. cit.*, p. 41, pl. III; I. Kutzián, *A Körös kultúra*, Budapesta, 1944, pl. VIII/1.

⁵¹ *Ibidem*, pl. XLIII/2, 4, 6.

⁵² *Ibidem*, pl. XIII/7.

⁵³ *Ibidem*, pl. XLIII/3.

⁵⁴ *Ibidem*, pl. XI; XLIII, 1, 5; Nagykörü, P. Rácz, în *Evk Szolnok*, 1978, p. 10, fig. 2/2a-b.

⁵⁵ I. Kutzián, *op. cit.*, pl. XIII/5, 8.

⁵⁶ Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 19, nr. 5, fig. 10/9; Idem, *Neoliticul Banatului*, Cluj, 1979, pl. X/21.

⁵⁷ H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte*, II, *Jungsteinzeit*, 1968, pl. 142/50.

⁵⁸ B. Brukner, *Neolit u Voivodini*, Belgrad—Novi Sad, 1968, p. 48, 63, pl. III/3.

⁵⁹ J. Nandriș, *The Prehistoric Archaeology of South East Europa with Special Reference to Neolithic Figurines*, Phil. Diss., Cambridge, 1968, s.v. Divostin.

⁶⁰ N. Tasić în *ArchPregl*, 10, 1968, pl. IV/6.

⁶¹ I. Kutzián, *op. cit.*, pl. LXII/1a; N. Petkov, în *Archeologia*, III, 3, 1961, p. 72, fig. 8/2; H. Müller-Karpe, *op. cit.*, pl. 137/3.

⁶² N. Kalicz — J. Makkay, *A méhteleki agyagistenek*, Nyíregyháza, 1974, p. 19, fig. 9.

⁶³ J. Nandriș, *op. cit.*, fig. 80.

⁶⁴ Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 25, fig. 11/4, 7, 10; Idem, în *Pontica*, IV, 1974, p. 412; Idem, în *Banatica*, III, 1975, pl. V/2, 4 ș.a.

⁶⁵ S. Dumitrașcu, în *Lucrări științifice*, 1972, fig. 1/2; Idem, în *MCD*, Cluj, 1974, fig. 1/1.

⁶⁶ T. Báder, *op. cit.*, fig. 3 (cu gîtul mai înalt), p. 382, fig. 2/5 (cu brațe și sîni).

⁶⁷ Inedit. Informații amabile D. Ignat.

⁶⁸ F. Lakó, în *ActaMP*, II, 1978, pl. VII/3.

⁶⁹ Inedit. Informații amabile D. Ignat.

⁷⁰ N. Kalicz — J. Makkay, *op. cit.*, p. 21, fig. 11—12.

nea, și pe baza analogiilor din orizontul Vinča A₂—A₃ de la Gornea⁷¹, Ószentiván VIII⁷² sau, din aceeași vreme, în așezări Starčevo-Criș din nordul Banatului, la Dudeștii Vechi (fost Beșenova Veche)⁷³.

Asemănările precizate mai sus arată existența unui orizont cronologic târziu pentru toate descoperirile, în vremea contactului cu Vinča A, când apar o serie de elemente comune. Analogiile demonstrează că drumul acestor descoperiri poate fi pe la vest de Munții Apuseni, prin Banat, sud-estul Ungariei și Crișana.

Aceasta apare ca o contradicție cu opiniile colegilor maghiari, în special J. Makkay și N. Kalicz, atât în ceea ce privește orizontul cronologic, cât și drumul urmat. Numiții precizează ca limită nordică a grupului Körös linia Beretăului (Barcăul)⁷⁴. Descoperirile de la Méhtelek ei le socotesc ca rezultatul pătrunderii unui grup dinspre Transilvania, pe Someș, iar ca argumente sînt amintite descoperirile de la Homorod și Gura Baciului⁷⁵.

În afară de descoperirile de la Méhtelek, la nord de numita arie a culturii Körös apar încă elemente Starčevo-Criș, mai clare și mai numeroase decît s-ar presupune la o primă vedere⁷⁶. Unele din aceste elemente sînt atribuite culturii Szatmár⁷⁷, dar asemenea elemente au apărut și în aria grupului Medina⁷⁸ și, mai recent, la Bicske⁷⁹, constatîndu-se relații între Starčevo-Criș și ceramica liniară.

O importanță deosebită are precizarea exactă a ariei de răspîndire și momentul cronologic al contactelor culturale. Din lipsa unei periodizări mai fine, este încă greu de precizat momentul cronologic al legăturilor și deci relațiile genetice pentru grupele liniare de genul Szatmár, Medina, Bicske. De aceea, o importanță deosebită au noile descoperiri din nord-vestul Transilvaniei și, mai ales, cele de la Zăuan. Precizarea poziției sale cronologice,

⁷¹ Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 486, fig. 10; Idem, *Gornea*, pl. LXV/7, 13.

⁷² J. Banner — M. Párducz, *op. cit.*, fig. 4.

⁷³ Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, VI, 1969, fig. 10/5; Idem, în *Banatica*, III, 1975, pl. IV/2; Idem, în *Festschrift für Richard Pittioni*, Viena, 1976, fig. 4/1.

⁷⁴ N. Kalicz — J. Makkay, *op. cit.*, harta; N. Kalicz — J. Makkay, *Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene*, Budapesta, 1977, harta 1 — idee întilnită și la E. Comșa, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 217—218.

⁷⁵ Eronate ni se par opiniile lui Lichardus din *AFB*, Székesfehérvár, 1972, p. 119; N. Kalicz — J. Makkay, *A méhteleki...*, p. 8.

⁷⁶ La Țaga-Mocirlă, materiale inedite, în MIT, inv. IN. 1506; 1495. În săpăturile lui D. Protase, din punctul *La Hulube*, în săpătura din 1967, au fost descoperite fragmente ceramice Starčevo-Criș, de fază IVA, cu foarte bune analogii la Zăuan. Materiale inedite în MIT, cedate nouă pentru publicare de autorul săpăturilor, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru bunăvoință. Alte descoperiri la Ciumăfaia, Porolissum, Someșul Rece și Homorod, vezi N. Vlăsa, în *ActaMN*, III, 1966, p. 15—16. Pentru descoperirile din Ungaria, cf. N. Kalicz — J. Makkay, în *AFB*, Székesfehérvár, 1972, p. 79, fig. 2/9, 16, 18, 23—24; 3/8, 10, 14, 4/1—3, 5—6; la *Nagykörrü*, P. Rácz, în *Évközlök*, 1978, p. 15—17.

⁷⁷ N. Kalicz — J. Makkay, *op. cit.*, p. 83, fig. 2/1, 20—21, 27, 31—34; 4/2—3, 13—14; 5/12, 16, 18.

⁷⁸ N. Kalicz, în *MittMuzSomogy*, III, 1975, p. 256, pl. XXIII/1 — în decor elemente comune și liniarului. Mai sînt și alte elemente, cum ar fi: barbotina organizată, picioare de cupe sau cupe — vezi mai jos notele 130—131.

⁷⁹ J. Makkay, în *Alba Regia*, XVI, 1978, p. 36 și urm., catalog 1, 3, 10, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 21, 22.

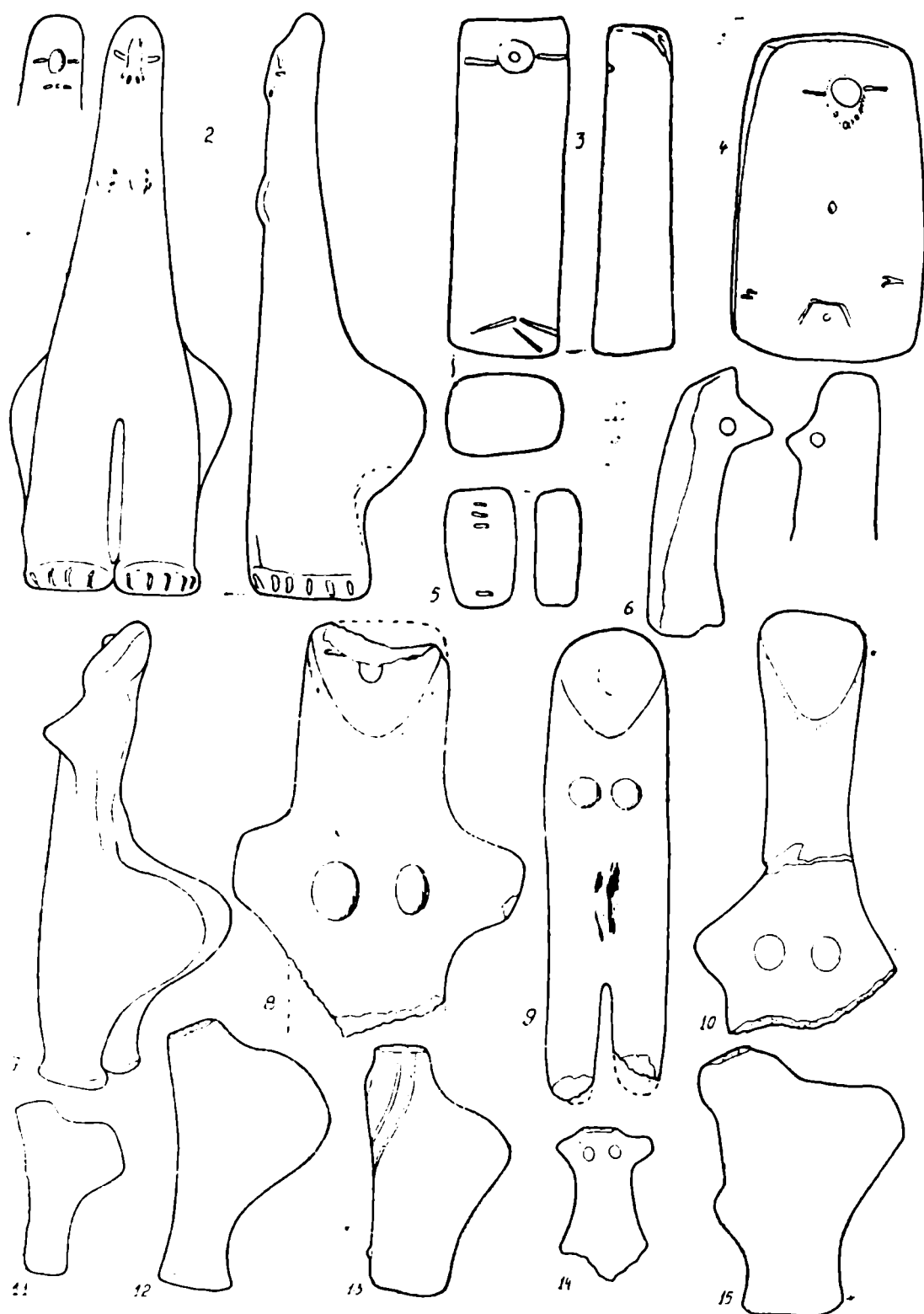

Fig. 4 — 1, Nagykörű; 2-3, 11, Zăuan; 4, 7, Méhtelek; 5, Cîrcea — *Hanuri II*; 6, 10, 12, 14-15, Homorod; 8, Tinca — Rîpa; 9, Suplacul de Barcău; 13, Medina.

în raport cu evoluția culturii Starčevo-Criș din faza IVA și cu Vinča A₂, indică cu mai multă exactitate, după părerea noastră, cel mai apropiat jalon de raportare a descoperirilor din estul Alföldului și din partea sa nordică.

NEOLITICUL DEZVOLTAT

În zonele nord-vestice ale țării, pentru începutul acestei perioade lipsesc cercetări, lucrurile fiind mai puțin clare^{79a} din care cauză sîntem nevoiți să raportăm descoperirile noastre la cele din zonele învecinate, din Ungaria și Slovacia. În zona est-central europeană se formează un complex cultural, cel al ceramicii liniare⁸⁰. Originea acestei civilizații este dată de elementele sale cele mai timpurii, de caracteristicile acestora. Elementele sesizate în cele mai timpurii stațiuni sînt determinate de trăsăturile ceramicii și ale uneltelor. În funcție de acestea sînt semnalate influențe sud-orientale⁸¹, în special ale culturii Starčevo-Criș⁸², și influențe mezolitice, în special în unelte litice⁸³. În legătură cu prezența unor grupuri tardenoisene, dorim să atragem atenția că adeseori asemenea unelte se constată la începutul neoliticului mijlociu și

^{79a} Cu excepția precizărilor făcute de N. Vlassa în: *ActaMN*, I, 1964, p. 367—375; *SCIV*, X, 2, 1959, p. 239—246; *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 17—24; *Marisia*, VIII, 1978, p. 30 sqq.

⁸⁰ Liniarul timpuriu cuprinde, în diverse zone, mai multe faze și grupe culturale: Ciumești, Săcuieni, Szatmár, Alföld, Bicske, Medina, liniarul est-slovac, Gemer, Michalovce și altele, vezi: I. Kutzián, în *ActaArchBp*, 9, 1958; H. Quitta, în *PZ*, XXXVIII, 3—4, 1960, p. 1 și urm.; p. 153 și urm.; E. Comșa, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 217 și urm.; E. Comșa — Z. Nánási, în *SCIV*, XXIII, 1, 1972, p. 3 și urm.; B. Soudský, *Actes VII CISPP*, Praga, 1966, p. 47; O. Trogmayer, în *MFME*, 1968, 2, p. 36; N. Kalicz — J. Makkay, în *AFB*, 1972; Idem, *Die Linienbandkeramik...*; J. Lichardus, în *AFB*, 1972, p. 118—120; D. Ignat, în *Crisia*, 1973, p. 19; Idem, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 14; J. Pavúk, în *Actes VIII CISPP*, Belgrad, 1973, II, p. 273; S. Šiška, în *AR*, XXVI, 1, 1974, p. 3 și urm.; Idem, în *SlovArch*, XXIV, 1, 1976, p. 115; J. Makkay, în *Alba Regia*, XVI, 1978, p. 31; N. Vlassa, în *Marisia*, VIII, 1978, p. 30 și urm.

⁸¹ Gy. Gazdapusztai, în *MFME*, 1963, p. 46 și urm.; J. Lichardus, în *AR*, XVI, 6, 1964, p. 873; I. Kutzián, în *ArchAustr*, 40, 1966, p. 250 (generalități); B. Soudský, în *Actes VII CISPP*, Praga, 1966, p. 47 (pentru Slovacia de est); R. Tichý, în *Actes VII CISPP*, Praga, 1966, p. 64 (pentru Mohelnice); N. Kalicz, în *Evolution und Revolution*, Berlin, 1971, p. 150 (pentru plastică); A. Benac, în *Godišnjak*, XVI, 14, 1978, p. 17; B. Brukner, în *Godišnjak*, XVI, 14, 1978, p. 77.

⁸² I. Kutzián, în *ArchAustr*, 40, 1966, p. 252, 255; Idem, *A Körös kultúra*, Budapest, 1944, p. 144—146; Fr. Schachermeyr, *Die ältesten Kulturen Griechenlands*, Stuttgart, 1955, p. 97; E. Comșa, în *ActaArchCarp*, 1, 2, 1959, p. 183; E. Comșa, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 218; J. Korek, în *MFME*, 1960, p. 50; H. Quitta, *op. cit.*, p. 157, 165—167, 171; B. Soudský, în *L'Europe...*, Praga, 1961, p. 277 și urm.; Idem, în *Actes VII CISPP*, 1966, p. 281; P. Korošec, în *Atti VI CISPP*, I, Roma, 1962, p. 149; J. Lichardus, în *AR*, XVI, 6, 1964, p. 873; Idem, în *AFB*, 1972, p. 118; N. Kalicz, în *ActaArchSz*, VIII, 1965, p. 33 și urm.; Idem, în *Evolution und Revolution*, 1971, p. 146—148; N. Kalicz — J. Makkay, *Die Linienbandkeramik...*, p. 18, 19, 26—27; D. Berciu, *Zorile civilizației în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 76; O. Trogmayer, în *MFME*, 1967, p. 35—40; J. Pavúk, în *Actes VIII CISPP*, Belgrad, 1973, p. 277, notele 11—12, 16—17, p. 280; B. Brukner, în *Praistorija Vojvodine*, 1974, p. 58; S. Marinescu-Bîlcu, în *SCIVA*, 26, 4, 1975, p. 497—498, 500; J. Makkay, în *Alba Regia*, XVI, 1978, p. 31.

⁸³ E. Comșa, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 221; H. Quitta, *op. cit.*, p. 184—185; I. Kutzián, *The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya*, Budapest, 1963, p. 33; N. Kalicz, *op. cit.*, p. 145; Al. Păunescu, în *Dacia*, N.S., VII, 1973, p. 467 și urm.; B. Brukner, în *Godišnjak*, XVI, 14, 1978, p. 77, 79; I. și S. Kozłowski, în *Godišnjak*, XVI, 14, 1978, p. 95, 99, 100.

chiar la sfârșitul lui, fără a fi vorba de dănuirea unor comunități epipaleolitice sau mezolitice, ci izvorâte din natura preocupărilor, din caracteristicile uneltelor și ale materiei prime, care pot înșela și pe cei mai buni specialiști^{83a}.

Analizînd însă cele mai timpurii descoperiri se constată, în toate, un orizont înrudit cu complexul balcanic: barbotină, ciupituri și apăsări cu unghia, pliseuri, forme bitronconice; toate aceste elemente raportate fiind la complexe balcanice indică un orizont tîrziu Starčevo-Criș IIIB, IVA și IVB, ceea ce presupune, după părerea noastră, rezultatul presiunii celor mai timpurii elemente ale chalcolithicului balcano-anatolian, reprezentat de faza A₁ a culturii Vinča, care se manifestă în mai toate stațiunile tîrzii ale culturii Starčevo-Criș din această vreme⁸⁴.

Ca zone principale pentru geneza celor mai timpurii elemente liniare sînt semnalate cele din Moravia de sud, Slovacia, nord-estul Ungariei și Transdanubia⁸⁵. Referiri privind elementele Starčevo-Criș evolute au fost semnalate în stațiunile de la Bîňa⁸⁶, Hurbanovo⁸⁷, precum și în stațiunile celei mai vechi faze a ceramicii liniare din cronologia lui Pavúk și Lichardus (Älteste Linienbandkeramik sau Protolinienbandkeramik)⁸⁸. Printre cele mai timpurii stațiuni sînt cele de la Michalovce—Hrádok⁸⁹, Barca—Svetla III și Barca III⁹⁰, ca și altele⁹¹, care se încadrează în primele etape ale evoluției liniarului timpuriu. Aceiași cercetători au arătat și relațiile cu Vinča A sau comunitățile starčeviene, ori ale neoliticului timpuriu influențat de cele mai vechi elemente vinčiene, numite de cei mai mulți Proto—Vinča⁹².

Socotim necesară o analiză amănunțită a unor elemente ce fac parte din trăsăturile caracteristice ale unor grupe culturale. Analizăm, în primul rînd, descoperirile din nord-estul Ungariei, în bazinul inferior al Someșului și în co-

^{83a} Cum N. Vlăssă precizase încă în *ActaMN*, I, 1964, p. 463—464 și în *ActaMN*, IX, 1972, p. 9 și 26—27. Vezi și Vl. Dumitrescu, în *SCIV*, 21, 1970, p. 187 sqq.

⁸⁴ Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, p. 122 și urm.

⁸⁵ H. Quitta, *op. cit.*, p. 187 (*Morava*); *Transdanubia*, N. Kalicz, în *ActaArchSz*, VIII, 1969, p. 33; Idem, în *Evolution...*, p. 148; I. Kutzián, în *ArchAustr*, 40, 1966, p. 27C; *sud-orientală*, R. Tichý, în *Actes VI CISPP*, p. 64; J. Pavúk, în *Actes VIII CISPP*, 1973, p. 280; N. Kalicz — J. Makkay, *Die Linienbandkeramik...*, p. 18.

⁸⁶ J. Pavúk, în *Actes VIII CISPP*, 1973, p. 275 și urm.

⁸⁷ H. Quitta, *op. cit.*, p. 163; J. Pavúk, *op. cit.*, p. 279.

⁸⁸ În stațiunile de la *Nitra-Michalovce-Hrádok*, *Domica I* și *Lúčky*, vezi J. Lichardus, în *AR*, XVI, 6, 1964, p. 873; Idem, în *AFB*, p. 110, 120; idem, în *Actes VIII CISPP*, p. 273—274.

⁸⁹ R. Tichý, *op. cit.*, p. 64; B. Soudský, *op. cit.*, p. 47; J. Lichardus, în *AFB*, p. 109, 110, 117, 118; S. Šiška, în *AR*, XXVI, 1, 1974, p. 5—6; N. Kalicz — J. Makkay, *Die Linienbandkeramik...*, p. 28.

⁹⁰ J. Lichardus, în *AR*, XVI, 6, 1964, p. 941 și urm.; Idem, în *AFB*, 1972, p. 107—108, 109, 110, 116; B. Soudský, *op. cit.*, p. 48—49; S. Šiška, în *AR*, XXVI, 1, 1974, p. 3, 12.

⁹¹ H. Müller—Karpe, *op. cit.*, p. 117—118; *tip Ačkový*, H. Quitta, *op. cit.*, p. 3, 178; *Chabařovice*, V. Kruta — E. Neustupný, în *Actes VII CISPP*, Praga, 1966, p. 61—62; *Krumlov*, H. Müller—Karpe, *op. cit.*, p. 117; *Lučky*, J. Lichardus, în *AFB*, 1972, p. 117; *Valolky*, J. Lichardus, în *AR*, XVI, 6, 1964, p. 873; S. Dimitrijević, *Sopotsko-Lendelska Kultura*, Zagreb, 1968, p. 82.

⁹² B. Soudský, *op. cit.*, p. 49; N. Kalicz — J. Makkay, în *AFB*, 1972, p. 95; Idem, *Die Linienbandkeramik...*, p. 27; J. Pavúk, în *Actes VIII CISPP*, p. 277, 279; J. Makkay, în *Alba Regia*, XVI, 1978, p. 31—34, 38—39; J. Lichardus, în *AFB*, 1972, p. 120. Privind părerea noastră, vezi Lazarovici, *Neoliticul...*, p. 55, 70, 124, 125, 164, 222 — vezi aici și alte referiri ale noastre.

tul Tisei⁹³, în zonele imediat învecinate spațiului de care se ocupă prezenta lucrare, în cultura Szatmár, definită și încadrată, mai ales, în ultimul deceniu⁹⁴.

Asemenea grupelor învecinate din Slovacia, cât și celor de pe teritoriul țării — atribuite culturii Ciumești⁹⁵ — în cultura Szatmár se constată elemente Starčevo—Cris, bine precizate și cu largi analogii date de către N. Kalicz, J. Makkay și alții⁹⁶.

În mod deosebit ne-a frapat prezența în număr mare, în stațiunile aparținând culturii Szatmár, a formelor de vase bitronconice cu *Lippenrand* (fig. 2/12), o buză scurtă, ușor răsfrîntă sau cu marginea schițată printr-o linie apăsată, incizată sau lustruită, care apare în stațiunile de la Tiszacsege—*Sandgrube*⁹⁷, Rétközberencs—*Paromdomb*⁹⁸ și Ebes—*Lehmgrube*⁹⁹, atribuite orizontului mai recent al grupului Szatmár, pe care bază sînt atribuite aceleași etape și descoperirile de la Ciumești¹⁰⁰ avînd asemenea forme¹⁰¹.

Cea de-a doua fază este paralelizată de Kalicz, Makkay și alții cu stațiunile de la Medina, Leț III sau cele numite Proto—Vinča. Asemenea buze mai apar la Kopčany¹⁰², într-un orizont cuprins între Proto—LBK (Linienbandkeramik) și anterior culturii Bükk¹⁰³, ceea ce corespunde unui orizont mai tîrziu, raportat la Vinča, atît după părerea noastră¹⁰⁴, cât și a altor cercetători care au paralelizat Barca III cu Malo Korenovo¹⁰⁵ sau Kopčany cu Săcuieni¹⁰⁶, Esztár¹⁰⁷, Alföld¹⁰⁸ și Liniar IV¹⁰⁹.

⁹³ Fr. Schachermeyr, *op. cit.*, p. 95; J. Korek — P. Patay, în *FolArch*, VIII, 1956, p. 42; B. Soudský, în *L'Europe...*, p. 280; J. Korek, în *MFME*, 2, 1962, p. 15; N. Kalicz, în *Evolution...*, p. 148; N. Kalicz — J. Makkay, în *AFB*, p. 78, 82, 87, 89, fig. 8; Idem, *Die Linienbandkeramik...*, harta; D. Ignat, în *ActaMN*, XIV, 1967, p. 14; Gh. Lazarovici, *Gornea*, pl. XXXVI/14; în special XLII/9, 13; XLIV/14, 3, 1; XLVII/25; XLVIII/1—4.

⁹⁴ N. Kalicz — J. Makkay, în *AFB*, 1972, p. 77 și urm., 93 și urm.; Idem, *Die Linienbandkeramik...*, p. 3 și urm.

⁹⁵ E. Comșa, în *SCIV*, XXIII, 1, 1972, p. 11 și urm.; Idem, în *Dacia*, N.S., VII, 1973, p. 477—484; Al. Păunescu, în *Dacia*, N.S., VII, 1973, p. 465—475; Idem, *Dictionar IVR*, București, 1976, p. 164—166. Referiri la Lichardus, în *AFB*, 1972, p. 118; D. Ignat, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 14.

⁹⁶ Cu referiri la Maroslele—Pana, Leț II—III, Starčevo, Medina. *Starčevo IV*, vezi: N. Kalicz — J. Makkay, în *AFB*, 1972, p. 78, 87—89; Idem, *Die Linienbandkeramik...*, p. 20, 26, 27; Gh. Lazarovici, în *Banatica*, III, 1975, p. 18—19.

⁹⁷ N. Kalicz — J. Makkay, în *AFB*, 1972, pl. 6/1—5, 7—10, 12, 14; N. Kalicz — J. Makkay, *Die Linienbandkeramik...*, pl. 168/1—3, 5—6, 10.

⁹⁸ *Ibidem*, pl. 165/1—3, 5—6, 8; 165/10—16; 164/1—2.

⁹⁹ *Ibidem*, pl. 15/8, 12; 16/3, 6—7.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 28; E. Comșa, *op. cit.*, p. 3 și urm.

¹⁰¹ N. Kalicz — J. Makkay, în *AFB*, 1972, p. 87—89; Idem, *Die Linienbandkeramik...*, p. 28; Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 470, fig. 1/5, 3/2, 5—7; J. Pavúk, în *Actes VIII CISPP*, Belgrad, 1973, p. 279.

¹⁰² S. Šiška, în *AR*, XXVI, 1, 1974, p. 10, în orizont Barca III, aceasta a arătat legături între Szatmár — Barca III — Kopčany.

¹⁰³ B. Soudský, în *Actes VII CISPP*, Praga, 1966, p. 48—49; J. Lichardus, în *AFB*, 1972, p. 110, 116, 117.

¹⁰⁴ Gh. Lazarovici, în *Banatica*, III, 1975, p. 18—19.

¹⁰⁵ J. Lichardus, în *AR*, XVI, 6, 1964, p. 872.

¹⁰⁶ S. Šiška, *op. cit.*, XXVI, 1, 1974, p. 8.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 4.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ J. Lichardus, în *AFB*, 1972, p. 117—121.

Noi paralelizăm Let III, Ószentiván VIII, Medina și Alföld cu Vinča A₂ și A₃ și Starčevo—Criș IVA — IVB¹¹⁰. La acest orizont apar și în alte civilizații sudice asemenea tipuri de buze. În grupa Dudești—Vinča din Oltenia și în orizontul starčevian târziu — de la Cîrcea—*Hanuri* și Cleanov — se întîlnesc asemenea buze¹¹¹, la fel în orizonturi contemporane din Bulgaria¹¹². În Moldova, în fazele târzii ale culturii Starčevo—Criș, apar la Glăvăneștii Vechi (vezi *Dacia*, N.S., XXII, 1978, p. 26—27, fig. 23/2, 25/1).

În faza A a culturii Vinča, buze de tip *Lippenrand* apar la Vinča, la adîncimile de 8,7 — 7,6 (8,1) m¹¹³, dar au o altă evoluție, fiind caracteristice fenomenului vinčian, sesizate și bine precizate în Banat la Gornea (fig. 2/10)¹¹⁴ și Fratelia¹¹⁵, în fazele Vinča A₂ — A₃, deci corespunzător și observațiilor de la Vinča, pentru toate fiind largi analogii în sud¹¹⁶.

Asemenea forme apar în asocieri cu altele, cum sînt străchinile bitronconice de la Ciumești—*Beria IX*¹¹⁷, Nagyecséd—*Péterzug*¹¹⁸ și Rétközberencs—*Paromdomb*¹¹⁹, forme care își găsesc analogii în aproape aceleași stațiuni și la aceleași orizonturi cronologice ca mai sus: Cleanov în Oltenia¹²⁰; la Vinča între adîncimile de 9,1 — 8,4 m¹²¹; la Gornea (fig. 2/11)¹²² și Ostrovu Golu, niv. III (fig. 2/9)¹²³, ambele de tip sau stil *Starčevo IV*¹²⁴, de același orizont cu Maroslele—*Pana*¹²⁵, avînd, deasemenea, largi analogii în sud, în orizon-

¹¹⁰ Gh. Lazarovici, în *Banatica*, III, 1975, p. 18; Idem, în *Festschrift für Richard Pittioni*, Viena, 1976, p. 211; Idem, în *Neoliticul...*, p. 56—60, 124—125.

¹¹¹ M. Nica, în *SCIVA*, 27, 4, 1976, p. 444, fig. 7/6, 8/19—20.

¹¹² G. I. Georgiev, în *Actes VIII CISPP*, Belgrad, 1973, p. 22, fig. 8; T. Goljamo Deltschevo I, vezi H. Todorova, în *Actes VIII CISPP*, Belgrad, 1973, fig. 4/15; 5/11—13, 15, 16; 6/5—7, 10; mai târziu la Gornja Oriahovitsa, vezi V. Nikolov, în *Studentski proučevanja*, III, Sofia, 1975, p. 23 și urm., pl. I; II/1—3, 5, 7; III/1—2, 4; IV/1—3, 6—7; V/2, 5; VI/1—2, 6; A. Radunčeva, *Prehistoric Art in Bulgaria*, în *BAR*, SS, 13, 1976, fig. 22.

¹¹³ M. M. Vasić, în *PV*, II, 1936, 67 (▽ 8,4 m); *PV*, III, 1936, 92 (▽ 7,8/8,3 m), 101 (▽ 8,65 m), 102 (▽ 8,15/8,65 m), 104 (▽ 7,6/8,3 m); *PV*, IV, 1936, 32a (▽ 8,4 m), 32b (▽ 8,4 m), 33c (▽ 8,45/8,85 m), 73 (▽ 8,6 m), 81 (▽ 8,7 m); Gh. Lazarovici, *Gornea*, tipurile B II, B III, B VII, precum și legăturile acestora, la p. 56—60, 69—80; Idem, *Neoliticul...*, p. 122—132.

¹¹⁴ Idem, *Gornea*, tipul B VII/c, pl. XXXV = B₁₃, fig. 8; B₁₅, fig. 8; Idem, *Neoliticul...*, pl. XVI/E 11—12 în B₂₄ și XV/B 18 în P₁ — orizont Vinča A₃.

¹¹⁵ Idem, pl. XV/F 13, 29 — orizont Vinča A₃.

¹¹⁶ Pentru relațiile cu sudul, vezi Gh. Lazarovici, în *Tibiscus*, V, 1978, fig. 3, 5, 10, 18—19, 27, 30—31; S. S. Weinberg, *Remains from Prehistoric Corinth*, în *Hesperia*, VI, 1937, p. 487—524, fig. 26 a—d.

¹¹⁷ Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 470, fig. 3/14.

¹¹⁸ N. Kalicz — J. Makkay, *Die Linienbandkeramik...*, fig. 162/6—7.

¹¹⁹ *Ibidem*, fig. 163/4.

¹²⁰ E. Comșa, în *Dacia*, N.S., XIII, 1969, fig. 4/8; referiri la acest tip la Gh. Lazarovici, *Gornea*, p. 72, n. 31 — orizont Vinča A₃.

¹²¹ M. M. Vasić, în *PV*, II, 1936, 29a—b (▽ 9,1 m), 265 (△ 8,5 m), 270 (▽ 8,5 m); *PV*, IV, 1936, 16 (▽ 9,2 m), 31a (▽ 8,5 m); 35 (▽ 8,4 m), 74 (△ 8,6 m).

¹²² Gh. Lazarovici, *Gornea*, pl. XLIX/4; XXXV/16, XLI/12, XLII/11 — Vinča A₂; XL/1, 15 — Vinča A₂ — A₃; Idem, *Neoliticul...*, p. 108, tabel 9, tip B VII/a, pl. VIII/B 12—13.

¹²³ *Ibidem*, pl. VIII/A 16 — Starčevo—Criș IVA.

¹²⁴ Pentru problemă, vezi Gh. Lazarovici, în *Banatica*, III, 1975, fig. 5, p. 12; Idem, *Gornea*, p. 65—66; Idem, *Neoliticul...*, p. 36, 48, 50, 54, 55—56, 57, 65, 66, 69, 71, 78, 113, 180, 181, 218, 224.

¹²⁵ O. Trogmayer, în *ArchÉrt*, 91, 1964, gr. 3, fig. 4/6.

turile care marchează începutul genezei fenomenului chalcoliticului¹²⁶. Același orizont cronologic este sugerat și de oalele bitronconice cu buza scurtă din cultura Szatmár, de la Tiszabездé—*Servápa*¹²⁷, de la Biňa, din liniarul vechi din Slovacia¹²⁸, pentru care J. Pavúk a prezentat numeroase analogii în Ungaria, România, Iugoslavia, în orizonturi Starčevo—Cris țîrzii și Vinča A. În Banat se întîlnesc la aceleași orizonturi cronologice, în Vinča A₃ și, mai ales, în ceea ce noi numim *Starčevo IV*¹²⁹, avînd analogii la Medina (fig. 3; 4/4)¹³⁰.

Acestea sînt doar cîteva din elemente; altele au fost precizate mai de timpuriu de alți cercetători¹³¹, iar mai recent de J. Pavúk¹³² pentru Biňa (ornamente lustruite, barbotină canelată sau organizată, *Politurmuster*, altare etc.) și de J. Makkay¹³³, pentru Bicske.

Fenomenele din grupul Szatmár nu sînt izolate. La același orizont cronologic se petrec fapte asemănătoare și în alte zone de la marginea cercului vinčian, în cultura Dudești, în fazele timpurii de la Cîrcea și Fărcașele de Sus (fig. 2/7—8)¹³⁴ și în grupe înrudite din Bulgaria, la Gradešnica (fig. 3/6)¹³⁵, precum și în stațiuni în care se manifestă fenomenul de sinteză între Starčevo—Cris și Vinča: la Gornea, în complexe *Starčevo IV*, și la Ostrovu Golu, nivelele III și IV¹³⁶. Asemenea elemente apar în nord-vestul Alföldului, la Bicske¹³⁷, și în vest, în cultura Sopot—Lengyel¹³⁸. Pentru scurtă vreme pre-

¹²⁶ Gh. Lazarovici, în *Tibiscus*, V, 1978, fig. 21, 32—33; vezi și analogiile de la p. 63—64; Idem, *Gornea*, pl. XL/5, XLVI/12, XLV/1, 12, 17, 21 — Vinča A₂ și XXXV/1 — Vinča A₃; la *Banjica*, niv. 4—5, J. Todorović — E. Cermanović, *Banjica*, Belgrad, 1961, p. 30, pl. XXIV/1, XVII/1; la *Botoș*, M. Girić, în *Starinar*, VIII—IX, 1934, p. 55, fig. 28—29; la *Őszentiván VIII*, J. Banner — M. Párducz, în *ArchÉrt*, VII—IX, 1946—1948, pl. VI/2. 5 — VIII/8, după noi de orizont Vinča A₃; *Trnovačka*, B. Jovanović, în *Rad VojvMuz*, 14, 1965, pl. II/16, III/10, 12; V/4, 9; VI/7; pentru relațiile cu sudul, vezi Gh. Lazarovici, în *Tibiscus*, V, 1978, fig. 39.

¹²⁷ N. Kalicz — J. Makkay, *Die Linienbandkeramik* ..., fig. 162/21.

¹²⁸ J. Pavúk, în *Actes VIII CISPP*, Belgrad, 1973, fig. 1/9, notele 11—15, 24.

¹²⁹ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 15; vezi aici și analogiile din sud, la note; Idem, în *Banatica*, IV, 1977, p. 31; Idem, *Neoliticul* ..., p. 107, fig. 9, tip C 5, pl. XVI/E 2—3; la *Ostrovu Golu*, Idem, pl. IX/B 4—6; la *Verbicioara*, D. Berciu și colab., în *SCI/V*, III, 1952, p. 149, fig. 7/2.

¹³⁰ N. Kalicz — J. Makkay, *op. cit.*, p. 256, fig. 12/1, 3—4, cu elemente liniare în decor.

¹³¹ *Supra*, nota 82; J. Lichardus, în *AR*, XVI, 6, 1964, p. 873; Idem, în *AFB*, 1972, p. 117; H. Müller—Karpe, *op. cit.*, p. 117; N. Kalicz — J. Makkay, în *AFB*, 1972, p. 94—95; I. Kutzián, în *ArchAustr*, 40, 1966, p. 270; S. Dimitrijević, *Sopot—Lendelska Kultura*, Zagreb, 1968, p. 82—83; N. Kalicz — J. Makkay, în *FüzBAM*, 10, 1972, p. 14—15; E. Comşa, în *SCI/V*, XXIII, 1, 1972, p. 11; S. Šiška, în *AR*, XXVI, 1976, p. 4—6, 12.

¹³² J. Pavúk, în *Actes VIII CISPP*, Belgrad, 1973, n. 16—23.

¹³³ J. Makkay, în *Alba Regia*, XVI, 1978, p. 28—31.

¹³⁴ *Cupe*: M. Nica, în *Dacia*, N.S., XXI, 1977, p. 38, fig. 19/1—2, 5; Idem, în *Dacia*, N.S., XX, 1976, p. 4, niv. IB, fig. 4/13; *ornamente*: Idem, în *SCI/VA*, 27, 4, 1976, p. 79, fig. 4/1—2, 4, 15, ce apar în orizont Starčevo—Cris IV — Dudești I.

¹³⁵ B. Niko'lov, *Gradešnica*, Sofia, 1974, fig. 13/3.

¹³⁶ *Forme*: Gh. Lazarovici, *Neoliticul* ..., p. 37, fig. 2, varianta B 2 — B 4; pl. VII/C 4 (*Gornea*), VII/C 10 (*Beșenova*); *ornamente*: Idem, *Gornea*, pl. LI/5, din B₇₋₈; LIV/B 2, din B₁₅; Idem, *Neoliticul* ..., pl. VIII/B 9, IX/E 2, VII/F 26, VIII/E 19—21, IX/D 17—18, 27—29, 34; VIII/F 4 (*Beșenova*).

¹³⁷ *Forme*: J. Makkay, în *Alba Regia*, XVI, 1978, gr. 1, S III/1976, pl. IV/1, VIII/1d, XIV/8; *ornamente*: *Ibidem*, pl. XXIII/2, XVI/3—4, XVIII/17—18.

¹³⁸ S. Dimitrijević, *Starčevačka Kultura*, Vukovar, 1969, pl. 16/14—15; Idem, *Sopot* ..., pl. XV/3, XVI/1, 9, III/13; Idem, în *Materialj*, X, 1974, pl. XIX/3.

domină unele elemente cum sînt: tăieturile scurte, cupele plate, cupele semisferice, cupele bitronconice și altele. În Banat asemenea manifestări se petrec în Vinča A₂ și A₃, dar mai ales în stațiunile sau în nivelele în care se manifestă fenomenele de sinteză Vinča — Starčevo—Criș, de tip sau stii *Starčevo IV*, care apar în liniar drept două din componentele genetice ale liniarului timpuriu.

Privind originea liniarului timpuriu din Pannonia, socotim că la formarea bazei sale participă două componente sudice, care ar fi: elementele directe ale „șocului” vinčian; elementele de sinteză *Starčevo IV*, precum și două componente panonice vechi: un orizont Körös evoluat și componenta mezolitică tardenoisiană, — precizăm însă că *nu* în genul celei pe care o precizează colegii ce au lucrat la Ciumești. Geneza acestei civilizații este cauzată de presiunea celor mai timpurii elemente vinčiene (Vinča A₁ și Starčevo—Criș IIIB), iar momentul cronologic al celor mai timpurii descoperiri liniare propriu-zise ar fi la orizont Starčevo—Criș IVA — Vinča A₂, vreme în care se constată și un proces invers, ca rezultat al presiunii sudice, manifestat prin pătrunderea unor grupe liniare spre sud sau înmulțirea importurilor liniare în mediu vinčian¹³⁹.

Prin prisma evoluției fenomenelor neolitice dintre Dunăre — Mureș — Olt — Dunărea vestică socotim că etapa Szatmár I (Nagyecsed și Tiszabездéd) nu este anterioară etapei Starčevo—Criș IVA — Vinča A₂. În schimb, descoperirile din zona Bicske sînt mai timpurii, în special cele din groapa 1/S₃ din 1976, despre care credem că sînt mai vechi decît o văd colegii maghiari, plasîndu-se încă în orizontul de început al fazei a IV-a a culturii Starčevo—Criș — Vinča A₂. Cît de timpuriu începe, este însă încă greu de precizat.

De altfel, lipsa unor descoperiri în zonele de nord-vest ale României, înainte de Starčevo—Criș IVA — cazul stațiunii de la Zăuan — ori încă discutabile pentru altele (Homorod și Țaga), socotim că pot fi argumente în favoarea formării sau extinderii acestei civilizații liniare ceva mai tîrziu cronologic. Cert este că după Starčevo—Criș IVA are loc extinderea și generalizarea fenomenelor liniarului timpuriu în zonele nord-vestice ale țării.

În zonele de nord-vest ale României se impun noi cercetări, aprofundarea descoperirilor existente, precum și noi săpături sistematice în stațiunile de la Ciumești, Săcuieni, Oradea, Zăuan, Medieșul Aurit, Homorod și altele, care ar lămuri sfîrșitul neoliticului vechi și începutul neoliticului dezvoltat.

Elemente liniare timpurii sînt de presupus și datorită descoperirilor de la Cluj—Gura Baciului IV și de la Șard, unde un fragment este lucrat din pastă cu amestec de materiale organice, cu toartă pentru sfoară (tip Buckel), care, prin tehnica de ardere și grosimea pereților, arată clare elemente liniare (fenomene care se petrec și în alte părți — Bíňa)¹⁴⁰.

¹³⁹ Gh. Lazarovici, *Neoliticul...*, p. 163—164.

¹⁴⁰ E. Comşa, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 231—232; H. Quitta, *op. cit.*, p. 157—162 (pentru *Hurbanovo*) și p. 8, 10 (pentru *Moravia* și *Zopy*), I. Kutzián, în *ArchAustr.*, 40, 1966, p. 254; N. Kalicz — J. Makkay în *FüzBAM*, 10, 1972, p. 13; J. Lichardus, în *AFB*, 1972, p. 110 (în *Slovenia de est*); S. Šiška, în *SlovArch*, XXIV, 1, 1976, p. 115 (la *Šariš Lúky*).

Evoluția fenomenelor mai sus analizate se încadrează, în raportare cronologică relativă cu zonele dunărene, între faza Starčevo—Criș IIIB și pînă la finele acestei civilizații, vreme în care se manifestă cele mai timpurii elemente Vinča A₁ — pînă la începutul fazei B₁.

Importurile sudice, etnice și culturale, încetarea evoluției unor comunități sau civilizații sau formarea altora noi, a unor grupe înrudite, se impun în regiunea dunăreană, care, în vremea fazelor următoare, se va diferenția mai clar și mai evident.

GH. LAZAROVICI

EINIGE FRAGEN ZUM ENDE DES FRÜHNEOLITHIKUMS AUS NORD-WEST-RUMÄNIEN

(Zusammenfassung)

Vorliegende Arbeit untersucht und bespricht einige Fragen, welche vor allem durch die Ausgrabungen aus dem letzten Jahrzehnt aufgeworfen wurden, welche von den Museen aus Klausenburg, Oradea und Zălau in Zăuan, Tinca-Rîpa, Suplacul de Barcău, Fughiu, Klausenburg und andern Ortschaften durchgeführt wurden.

Von den Fragen der angewendeten Terminologie und der Entwicklung der neolithischen Gemeinschaften ausgehend, unterstreicht der Verfasser die Einheit des großen kulturellen Komplexes des Frühneolithikums, welches durch die Starčevo-Criș Kultur veranschaulicht wird, deren Entwicklung auf dem Gebiet Rumäniens fast identisch ist.

Als Beweis dafür gilt die Entwicklung einiger Elemente, wie die Beschaffenheit der Keramik, das Vorhandensein der Barbotine, Bemahlung, einiger besonderer Gefäßformen, die Tonplastik u.a., während als stratigraphische Beobachtungen die Ausgrabungen aus Oltenien: Cîrcea, Slimnic; der Moldau: Trestiana, Perieni, Glăvănești; Siebenbürgen: Klausenburg-Gura Baciului, Salzburg (Ocna Sibiului), Leț; Banat: Dubova, Gornea, Moldova Veche und aus dem Nordwesten Rumäniens, Zăuan, Fughiu, Suplac, Homorod u.a. aufschlußreich sind.

Die Untersuchung mehrerer Elemente ermöglichte die Feststellung des Vorhandenseins einiger ausgeprägten Vinča-Einflüssen, schon während der zweiten Hälfte der III. Phase der Starčevo-Criș Kultur (bei uns III b).

Der Einfluss welchen die Vinča-Kultur ausgeübt hatte bewirkte das Auftreten einiger Syntheseneuerungen oder einiger Elemente die aus dem Zusammenleben der Starčevo-Vinča A Träger hervorgingen, das Erscheinen einiger neuen Kulturgruppen und der Übergang zum Hochneolithikum. Diese Erscheinung war auf einer ausgedehnten Frontlinie von Süden nach Norden wahrzunehmen und erfasste das Banat, Oltenien, die Moldau, Siebenbürgen und Crișana als auch westlich sich befindende Gebiete. Ebenfalls sind die Elemente dieses Vinča Vorstoßes in sämtlichen Ansiedlungen der IV. Starčevo-Criș Kultur als auch bei den älteren Linear-Funden (Szatmár, Bicske, Medina), sei es als direkter Folge, sei es als das Ergebnis der Synthese zwischen den Starčevo-Criș und Vinča Kultur.

Das Fehlen von Linear-Funden vor der III B Etappe der Starčevo-Criș Kultur, die Anwesenheit einiger Synthesenelemente aus dem Zusammenkommen der Starčevo-Criș und Vinča A Kulturen und der Linear-Importe aus den letzten Etappen der Starčevo-Criș und Vinča A sind die chronologischen Beweismittel der frühen Linear-Kultur. In der vorliegenden Untersuchung glaubt der Verfasser auch andere Bestandteile wahrgenommen zu haben, welche

bei der Entwicklung der Linear-Kultur sich beteiligt haben und zwar aus dem Süden den Vinča Vorstoß und die Synthesenelemente Starčevo IV und aus Pannonien die entwickelte Körös-Kultur und einen mezolithischen Bestandteil. Der Zeitpunkt der Entstehung der frühen Linear-Kultur war während Starčevo-Criş III B und Vinča A₁ Entwickelte Gruppen gab es während der Starčevo IV — Vinča A, Vinča A₂, während im Kulturhorizont Starčevo-Criş IV B — Vinča A₃ eine entgegengesetzte Erscheinung von Norden nach Süden wahrzunehmen war, und zwar die Verbreitung der Linear-Kultur nach Norden, Westen, Süden und Süd-Osten stattfand.